

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 7 Sayı: 32 Volume: 7 Issue: 32

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

ERKEN DÖNEM İSLAMÎ EĞİTİM

EARLY ERA ISLAMIC EDUCATION

Mahmut DÜNDAR*

Öz

Asr-ı Saadet ile dört halife döneminden müteşekkil olan erken dönem eğitim, din eksenli olmuştur. Bu dönem eğitimi, dört büyük halife sürecinde atılan yeni adımlarla daha ileri bir seviyeye ulaşmıştır. Nitekim Mescit, küttab ve eğitim amaçlı evler gibi Asr-ı Saadet'in eğitim-öğretim yerleri, belirtilen süreçte daha yerleşik hale gelmiştir. Ayrıca fonksiyonlarına göre mescide bağlı yeni birimler oluşturulmuştur. Böylece erken dönemde İslami esaslarla şekillenen din eğitimi, imkânların olgunlaşmasına paralel olarak kurumsallaşmasını daha ileri bir noktaya taşımıştır. Nitekim bu dönem eğitim kurumları ileriki dönemlerde yerini medreseye, sonrasında ise modern okullara bırakmıştır. İslam'ın erken döneminde kullanılan takrir, tekrar, ezberleme ve eğitim halkaları metotları, sonraki dönemlerde daha çok yerini modern yöntem ve tekniklere bırakmıştır. Bu dönemde okuma-yazma faaliyetleri dâhil, tüm eğitim ve öğretim etkinliklerinin amacı, Kur'an ile sünneti öğrenmek- öğretmek ve Allah rızası doğrultusunda yaşamaya çalışmak olmuştur. Erken dönem İslami eğitimde; saygıyı esas alan, iç olgunluğunu önemseyen ve dini doğrular doğrultusunda yaşayan bir insan modeli önemsenmekteydi.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Din Eğitimi, İslamî Eğitim, Erken Dönem İslamî Eğitim.

Abstract

The early Islamic education period, which consists of The Blessed Era and Four Caliphs is religion-oriented. Education of this period reached to further levels with new initiatives during Four Caliphs. Training and education places of Blessed Era such as mosque, küttabs and education purposed-houses became more organized in this period. In addition, new units were founded under the roof of mosque depending on their functions like küttabs for children's religious and cultural education. Thus, religion training shaped by the rules of early Islamic education developed to further points in the later periods with activities and institutions according to the possibilities and conditions. Hence education foundations of early period left their place to the madrasahs, schools and modern schools in the years ahead. While the methods like repetition, memorization and education circuits were used in the early period, modern techniques and strategies were used in the later periods. Also, in this era, the aim of training and education, including reading and writing, was teaching and learning Qur'an and Sunnah and practicing these in daily life for the Allah's sake (cc). Accordingly, what was intended by education was to raise both perfect human being and good citizens.

Keywords: Education, Religion Training, Islamic Education, Early Islamic Education.

* Dr.,E itimci, Milli E itim Bakanl, ..

GİRİŞ

Bütün dünyada hayat boyu süren bir eğitimden geçen insanı (Bergevin, 1971: 9) merkeze alarak sistemini oluşturan İslam dini, hem dünyada, hem de ahirette insanı mesut etmeyi amaçlamaktadır. Konusu Kur'ân ayetlerinin belenmesi, anlaşılması, hedeflerinin ve uygulanışının gösterilmesi (Bilgin,1995: 22) olan İslami eğitim; entelektüel ve zihni faaliyetlerin yanında, yaşamsal ve ameli boyutu olan insanın Allah ile ilişkisine, bir başka boyutuyla diğer bütün varlıklarla olan münasebetine hitap eder. İslam, insanları, her konuda aklını, irade ve isteklerini kullanarak, hayır olan şeylere götüren, böylece dünya ve ahiret saadetine ulaşmalarını sağlayan ve Peygamber aracılığıyla Allah'ın gönderdiği ilâhi esasların bütünüdür (Akseki, 1957: 5). İslami eğitim; ilahi bir disiplin ve rehberlikle ne yapacağını ve nasıl yaşayacağını bilen huzurlu bir insan modelini hedeflemektedir, dünyaya bakışı ile yaşayış biçiminde insana farklı bir kişilik kazandırmaktadır (Yazır, 1992: 92). Dolayısıyla Müslüman'ı, dini ve dünyevi vazifelerini hakkıyla yerine getirebilecek bir hale ulaştırmayı amaçlamaktadır (Bayraktar, 1994: 15-18).

Dünya ve ahiret mutluluğunu iki temel hedef olarak ortaya koyan erken dönem ve sonrasında İslami eğitimin her aşamasında, sevgi, saygı ve içtenlik esastır. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz; kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız" (Buhari, t.y. : 11). Sahip olduklarını din kardeşleriyle paylaşmanın üst düzey bir anlam yüklediği bir din olan İslam'da, aynı şekilde bilginin de paylaşımı esastır. Dolayısıyla Müslümanlar öğrenirken öğretmek durumundadırlar (Bilgin, 1995: 22). Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "İşittiğin doğru sözü Müslüman bir kardeşine götürüp ona öğretmen ne güzel bir şeydir" (Taberani, 1985a: 34). Gerek erken dönem, gerekse sonraki dönem İslami eğitimin en önemli saç ayaklarından biri de, öğrenme sürecinin kalfa çırak ilişkisi biçiminde, sürekli bir pratik olarak icrası söz konusudur. Bu pratiğin gerisindeki asıl düşünce ise, tebliğ yükümlülüğü ile doğrudan ilintilidir. Müslüman bir birey, malının zekâtı gibi, bilginin de 'zekâtı'nı vermek, yani bilgili insan yetiştirmek zorundadır (Taberani, 1985b: 290)

Okuryazarlık oranının oldukça düşük olduğu Arap Yarımadası'nda ortaya çıkan İslam, erken dönemde, Kur'ân'ı yazıp ezberlemek ve tebliğ ihtiyacını karşılamak amacıyla okuma yazma faaliyetleri ciddi şekilde teşvik etmiştir (Abdu't-Tevvab, 1989: 62). Öyle ki, okuma yazması olan müşrik esirler, belli sayıda kişiye okuma yazma öğretme karşılığında serbest bırakılmıştır. Eğitimin günümüz anlamında kurumsal olmadığı bu dönemde, bireysel çabalar teşvik edilmiş ve gayretli sahabelerden bir kısmı vahiy kâtibi olmuş, Kur'ân'ın yazılması sürecinde görevlendirilmiştir (Fayda, 1992: 326-327). Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Ebu Ubeyde b.Cerrah, Muaviye b.Ebi Süfyan vb. gibi sahabeler Medine'ye hicret etmeden önce okuma-yazmayı öğrendiklerinden, vahiy kâtipliği görevinde bulunmuşlardır (Yıldız, 1992: 282; Çelebi, 1983: 35).

Erken dönem İslami eğitimde kadın-erkek, yetişkin-çocuk, hür-köle, zengin-fakir farkı gözetilmeksizin eğitimde fırsat eşitliği sağlanmıştır. Ayrıca İslam, hayatın bütün safhalarını kapsayan ve insanı bütün yönleri ile ele alan bir din olduğundan, başka dinler gibi bazı ilimlerle uğraşıp diğerlerini bir kenara atmamıştır. Nitekim Batı dünyasında asırlarca horlanan tıp ilmi bizzat Hz. Peygamber tarafından tasvip görmüş ve " Tıbbu'n-Nebevi" diye anılmıştır (Kazıcı, 1995: 13). İslami eğitimde siyasal, sosyal ve kültürel alanlar dini kimlik kazanarak müesseseseleşmiştir. Nitekim "Küttâb" önceleri sadece okuma-yazma faaliyetlerinin yapıldığı yer olarak bilinirken İslam'ın gelişi ile okuma-yazmanın yanında Kur'ân ve dini esasların öğretildiği yer anlamına da gelmektedir (Kazıcı, 1995: 17-19). Dönemin düzenli eğitim kurumları sayılan mescitler, dini yaşantıyla sosyal yaşamın düzenini sağlamada önemli katkılarda bulunmuştur. Dolayısıyla burada hayatın bütün safhalarında uygulanan din eksenli bir eğitim sistemi uygulanmıştır. İslami eğitim, dönemin imkânlarına bağlı olarak zamanla geliştiğinden, eğitim ile ilgili bazı kavramlara yüklenen anlamlar değişebilmiştir. Örneğin; *kurra'* kelimesi önceleri okuma-yazma bilen anlamında kullanılmışken, daha sonra "kıraat ile fikhı bilen kimse" anlamında kullanılmıştır (Ahmed Emin, 1932: 143). Bu dönemde örgün ve

yaygın eğitim birlikte yürütülmüş (Algül, 1986: 190), öğrenciler arasında kendisini eğitime vakfeden gönüllü kimseler (Suffa ashabi gibi) bulunmuştur (Güç, 1989: 27-36). Çoğu zaman valiler ve yöneticiler birer eğitimci olup bizzat eğitim faaliyetleriyle meşgul oldukları gibi, yardımcıları da birer eğitimci olmuştur (Afzalurrahman, 1996: 102; Danışman, 1978: 276). İslami eğitimde Mekke döneminde tevhit inancını yerleştirme ile uğraşılırken, Medine döneminde daha çok ahlâki prensipler yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Ancak ilim konusuna değinen ayetlerin hemen tamamı, hicret öncesi Mekke döneminde nazil olduğu halde eğitimciler daha çok "Suffa" ile başlayan Medine dönemindeki eğitim ve öğretim faaliyetlerinden bahsetmişlerdir. Zira eğitim ve öğretim faaliyeti her zaman düzenli kurumsallaşmanın olduğu yer ve zamanlarda aranmış ve ondan önceki gelişmeler pek önemsenmemiştir (Yıldız, 1998: 307-309)

Erken Dönem İslami Eğitim ve Öğretimi ve Bu Dönemde Öne Çıkan Eğitimciler

İslam'ın gelişinden önce, Arap Yarımadası'nda, 'âlim' sıfatı taşıyan kimseler (Çelebi, 1983: 141) dönemin sosyo-kültürel yapısı içinde öne çıkan, belli bir dünya görgüsüne sahip, okuma yazması da olan toplum büyükleri olarak göz önünde bulundurulabilir. İslamiyet'in gelişinden sonra, Müslüman inancına sahip okuryazarların yetiştirilmesinde, sınırlı sayıdaki bu 'âlimlerin bilgi ve deneyimlerinden yararlanma yoluna gidilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde başlatılan okuma-yazma seferberliği ile Kur'an-ı Kerim'in okunması, yazılması, öğrenilmesi ve öğretilmesi birincil amaç olarak gözetilmiştir. Okuma yazma etkinliği, mevcut kültür içinde ortaya çıkmış, şiir başta olmak üzere, farklı türlerdeki yazılar üzerinden gerçekleştirilirdi. Kur'an-ı Kerim'in vahiyyle gelen ayetleri, bir yandan yazı öğrenmiş kimseler aracılığıyla yazıya geçirilirdi, diğer yandan da unutulmaması için birçok kişi tarafından ezberlenip tekrarlanırdı. Öğrenme, yazma ve ezberleme işinde öne çıkan kimseler, aynı etkinliği talebelerle birlikte icra etmek üzere görevlendirildiler. Böylece bazı sahabelerin evleri, İslamî eğitimin verildiği ilk eğitim kurumları olarak hizmet vermeye başladı. Mekke'de Erkâm'ın evi, Mısır'da Amr b. As'ın evi, Mescid-i Nebevî'nin yakınında ise Abdullah b. Mes'ud'un evi bu türdeki eğitimin verildiği, bilinen ilk örnekler arasında yer alır (Köksal, 1994: 18).

Okuma yazma seferberliği neticesinde, okuma yazmayı öğrenen sahabelerin tamamı vahiy kâtibi olurken, okuma yazma öğretimi için gayrimüslimler de görevlendirilmiştir. Okuma yazma bilen Müslümanların sayısının artışıyla birlikte bu görev Müslümanlarca yürütülmüştür (Dağ, 1979: 67). Suffadaki öğretim faaliyetlerine katılan Peygamberimizin yanında Ubâde b. Sâmit ve Saîd b. As gibi sahabeler de buradaki Kur'an ve dini öğretim faaliyetleri ile okuma-yazma faaliyetlerine katılmışlardır (Kazıcı, 1995: 22).

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in başlattığı bu eğitim ve öğretim faaliyetleri sadece erkeklere yönelik olmamıştır, O, haftanın bir gününü kadınlara ayırarak kadınların eğitimine de önem verdiğini göstermiştir. Onun zamanında kadın öğretmenler de bulunmuştur. Nitekim Şifâ (Ümmü Süleyman b. Hayseme), Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hanımlarından Hz. Hafsa'ya yazıyı öğretmiştir. Hz. Peygamber'in hanımları da kadınların eğitim ve öğretimleri ile ilgilenmişlerdir. Hz. Aîşe ve Ümmü Seleme başta olmak üzere onların kadınların eğitim ve öğretimine büyük katkıları olmuştur. Özellikle Hz. Ayşe, kadınların öğrenme arzularını teşvik mahiyetinde bu konuda medeni cesareti ile öne çıkan ensar kadınlarını övmüştür (Buhârî, t.y. : 41). Sahabeler de kendi kız çocuklarının eğitimiyle ilgilenmişler. Sözelimi, Sa'd b. Ebi Vakkas, kızına yazı öğretmiştir (Buhârî, t.y. : 33). Hz. Peygamber (s.a.v.)'in "Kim bir cariyeyi güzel bir şekilde eğitir, terbiye eder, sonra da azat eder ve evlendirirse onun için iki mükâfat vardır," şeklindeki beyanı, eğitimde köle ve hür ayrımı yapılmadığını da göstermektedir (İbn Hanbel, 1949c: 395, 402, 414). Onun döneminde çocuk, genç, yaşlı her yaşta insan eğitim alma imkânına sahip olmuştur (Tirmizî, t.y.: 67-68).

Hz. Peygamber (s.a.v.), ailelerin gençleri, ok atmak, yüzmek, hesap, tıp, neseb ve Kur'an okumak gibi hem maddi ve hem manevi alanlarda eğitimlerini tavsiye ve emretmiştir (İbn Hanbel, 1949d: 182). Hz. Peygamber (s.a.v.), bilginin yaygınlaşmasını teşvik etmiş; insanlardan bildiklerini başkalarına aktarmalarını istemiştir. Dolayısıyla bu dönemde yürütülen

eğitim ve öğretim faaliyetlerinde öğrenilen bilgilerin başkasına ve özellikle aile fertlerine ulaştırma ve öğretilmesi görev olarak kabul edilmiştir (Müslim, 1972a: 2156). Topluluğun birlikteliğini sağlamada birisinin imam (yönetici) seçilmesi önerilmiştir. Bu da İslami dönemlerde ilke olarak benimsenmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.), farklı bölgelerden ve kabilelerden gelenleri ağırlarken bunlara ilmihal babından bilgiler öğrettikten sonra içlerinden birini imam tayin etmiş ve kabilelerine döndüklerinde öğrendiklerinin onlara da öğretmelerini istemiş iman ile ilmi muhafaza etmelerini tembih etmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.v.), ilim ile iman arasındaki bağlantıya da dikkat çekmiştir (Buhârî, t.y. : 30, 167). Dört halife döneminde ise, sahabeler İslam ülkesinin dört bir tarafına dağılarak gittikleri yerlerde ilmi hareketleri başlatmışlar ve onların etrafındaki talebeler de öğrendiklerini halka yaymışlardır (Hassan, 1987: 209-210).

Hz. Peygamber (s.a.v.), eğitim ve öğretim faaliyetlerinde zaman ve mekânla sınırlı kalmamış, sabit mekânların dışında da çalışmalarını sürdürmüştür. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.), deve üzerindeki adamın kendisine geldiğini anlayınca kendisini tanıtmış ve orada bu adamın “iman nedir?” sorusunu cevaplamıştır (İbn Hanbel, 1949c: 359). Yine “ İlim Çin’de de olsa onu taleb ediniz,” (es-Suyuti, 1983:193) ifadesi ile ilmin önüne sınırsız bir coğrafyayı koymuştur. Ayrıca kişiler, yaptıkları ibadetler sayesinde pek çok eski davranışı terk ettikleri gibi, birçok yeni davranış, tavır ve tutum da kazanırlar. Dolayısıyla İslam’a göre eğitim unsuru kabul edilen ibadetlerin yapıldığı yerler de eğitim kurumu olarak kabul edilmektedir (Gözütok, 2002: 116). Buradan hareketle Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in “Yeryüzü bana mescit ve temiz kılındı (Buhârî, t.y. : 96) ifadesiyle, dünyanın tamamı eğitim ortamı olarak görülmüştür.

Hz. Peygamber (s.a.v.), Mekke’de Hz. Ebu Bekir ile Erkam’ın evlerinde, Ammar b. Yasir’in mescidinde, Kâbe’nin civarında ve çeşitli platformlarda sürdürdüğü eğitim ve öğretim faaliyetlerinde fiziki manada ilk müesseseleşmeye hicretten sonra, Medine’de Mescid-i Nebevi ile başlamıştır. Mescitlerle başlayan müesseseleşme faaliyeti günden güne ilerleyerek bünyesinde çeşitli birimler toplamıştır. Dolayısıyla mescitler, dini yaşantının ve sosyal düzenin sağlanmasına katkıda bulunmuş, İslam’ın erken dönemlerinde müesseseleşme faaliyetini bünyesinde devam ettirmiştir. Bu da beraberinde dini, siyasi, sosyal ve kültürel faaliyetlerin İslami sahada müesseseleşmesi sonucunu doğurmuştur (Çelebi, 1983: 96). Hz. Ömer döneminde mescitlerden bağımsız çocukların eğitimi için mektepler açıldığı (el-Kettâni, 1990c: 207) gibi, ahitname (antlaşma) ve mektuplarla ilgili kuralların öğretilmesi ve uygulaması için kişiler yetiştirilmek üzere Dâru’l-İnşâ da açılmıştır (el-Kettâni, 1990a: 202).

Okuma yazma, öğrenme ve öğretme, Kur’ân ahkâmını öğrenme ve Kur’ân’ı ezberleme, Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminin başlıca eğitim ve öğretim faaliyetleridir. Peygamberimiz (s.a.v.) “Sizin en hayırlınız Kur’ân’ı öğrenen ve öğrendir,” (Buhârî, t.y. : 21) ifadesinin gereği olarak, Kur’ân’ı öğretmek üzere, Musab b. Umeyr’i ve Abdullah b. Ümmü Mektum’u Medine’ye göndermiştir (Bayraklı, 1989: 84). Kur’ân’ın toplanması, yazılması ve çoğaltılması işlemleri de, dört halife döneminin eğitim ve öğretim faaliyetleri çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Bu anlamdaki eğitim, ileriki dönemlerde İslami ilimler ve kurumlar düzeyinde gelişme göstermiştir. İslami eğitim, Selçuklular döneminde Nizamiye medreseleri, Fatimiler döneminde kütüphaneler ve ilim evleri (İbn Hallikân, 1949:402), Eyyubiler döneminde fıkıh, hadis ve kıraat medreseleri ile genel anlamda ilimlerin tedrisinin yapıldığı medreseler olarak kurumsal faaliyet göstermiştir (Sellâm,1999: 4-6).

Erken dönem sahabe ve tabiin âlimleri, İslami ilimler noktasında ciddi bir ilmi seviyeye ulaşmışlardır. İslami eğitimde fedakârlıklarda bulunan bu âlim şahsiyetler, İslam’ın geniş alanlara yayılması ile oluşan sıkıntıların giderilmesinde de etkin rol oynamışlardır. Böylece belirtilen hususlarda gelecek kuşaklara kaynaklık etmişlerdir.

Hz. Ebubekir tarafından toplanan ve Hz. Osman tarafından çoğaltılarak değişik beldelere gönderilen Kur’ân-ı Kerim’in, farklı dillerden olumsuz etkilenmemesi için Arapçanın esaslarını Hz. Ali’den alan Ebu’l-Esved ed-Düeli, Emeviler döneminde nahiv ilmiyle uğraşan ilk kişi olmuştur. Ancak Kur’ân ile karıştırılabilir endişesi olduğundan, ayetlerin yorumlanması

ile Hz. Peygamberin sünnetinden doğan ve “Dini Hareket” diye nitelenen Hadis-Tefsir-Fıkıh, gerek Hz. Peygamber (s.a.v.) ve gerekse dört halife döneminde yazıya geçirilmemiştir. Böylece Kur’ân-ı Kerim dışında herhangi bir ilme dair kitap yazılmamıştır (Yıldız, 1992: 282).

Sahabeler, sözlü ve uygulamalı olarak ilmi faaliyetlere katılmışlardır. Tabiiinden Mesrûkî şöyle demiştir: “Sahabeyi yokladım, onların ilminin altı kişiye dayandığını buldum. Bunlar, Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b. Mesud, Muaz b. Cebel, Ebu’d-Derda, Zeyd b.Sabit’tir. Bu altı kişiyi de yokladım bunların ilimlerinin de Hz. Ali ve Abdullah b. Mesud’a dayandığını gördüm”(İbnü'l-Kayyim, 1991: 16).

Hz. Ömer, hadisleri pek toplamadığı gibi Kur’ân tefsiri ile ilgili sözleri de pek çok değildir. Ancak Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde bile fetva vermiş ve karmaşık meselelerin çözümüyle ilgili pek çok hükümler kendisinden rivayet edilmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.), “Allah (c.c.) Ömer’in dili üzerine hakkı bırakmış, onunla konuşuyor,” (Müslim, 1972: 979) diye buyurmuşlardır. Hz. Ömer, Kur’ân’dan sonra hadisin yayılmasına da itina göstermiş ve hadis öğretimi için İslam memleketlerine öğreticiler göndermiştir. Nitekim Abdullah b. Mesud’u bir grup sahabe ile Küfe’ye, Ma’kıl b. Yesar, Abdullah b. Muğaffel ve İmran b. Huseyn’i Basra’ya göndermiştir (Ahmed Emin, 1932: 146). Ebu’d-Derda, Şam ve havalisinde uzun yıllar Kur’ân ve hadis okutmuş, etrafında büyük bir ilim halkası teşkil etmiştir. Bu dönemde herkes fetva vermeye mezun değildi. Şöyle ki; Hz. Ömer (r.a.) fıkhıta ihtisas sahibi olanları toplar, meseleleri onlarla tartışır ve ancak onlara fetva vermeye izin verirdi (Danuşman, 1968: 288). İslam uleması arasındaki kanaate göre İslam fikhının esasını vaaz edenler Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b. Mesud, Übey b. Ka’b, Zeyd b. Sabit, Ebu Musa el-Eşari olmuşlardır (Afzalurrahman, 1996: 102).

Abdullah b. Ömer ise, hadislerin toplamasına büyük önem vermiş, onları farklı yerlerde arayıp bir araya getirmiştir. Ancak rivayet ettiği hadisleri yazıp kitap haline getirmemiştir. Böyle bir çalışma Emevi halifesi Ömer b. Abdülaziz döneminde gerçekleşmiştir.

Abdullah b. Abbas ise, şiir, neseb ilmi gibi değişik bilgilere vakıf olmasının yanında hadisleri toplayarak bu konuda geniş bilgiye sahip olmuştur. Bunun yanında O, Kur’ân’ın tefsiri hakkındaki rivayetleri nüzul sebeplerini, feraiz hesaplarını ve savaşları bildiği gibi, Tevrat ve İncil’den de haberdardır. Hayatının çoğunu ilim öğrenmek ve öğretmekle geçirmiştir. En meşhur sözleri Kur’ân tefsiri hakkında olmuştur. Oluşturduğu kendine has ilim meclisi ile bir gün Kur’ân tefsirinden, bir gün fıkhıtan, bir gün siyer ve magaziden, bir gün şiirden, bir gün Arap tarihinden bahsetmiş, herkes her istediğini bu mecliste bulma imkânına sahip olmuştur (Köksal, 1994: 48).

Hz. Ali (r.a.), pek çok konuda ilim sahibi olup, kendisinden, Hz. Peygamber (s.a.v.)’e istinaden 676 tane hadis rivayet edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından Yemen kadılığına atanan Hz. Ali, pek çok müşkül konuda tartışmasız görüşler ortaya koymuştur. Kur’ân’ın manası ile nüzul sebeplerine vakıf olan Hz. Ali, bu konuda İbn-i Abbas’a üstatlık yapmıştır.

Yahudi asıllı Abdullah b. Selam ise, Kur’ân tefsirinin yanında kıssalarda kullanılan Tevrat’ın bazı sözlerini nakletmiştir (el-Haderî, 1989: 19).

Tefsir ilmine; İslam devletinin sınırları genişleyip Arap olmayan kavimler de İslamiyeti kabul edince ihtiyaç duyulmuştur. Böylece Hz. Ali, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mesud, Übey b. Ka’b gibi bazı sahabeler, Resulullah’tan işittiklerine istinaden Kur’ân’ı tefsir etmeye başlamışlar. Bu sahabeler İslam’da tefsir medresesinin kurucuları sayılmışlardır (Hassan, 1987: 217).

Dört halife döneminde mescitlerde sürdürülen eğitim ve öğretim faaliyetleri, sadece yetişkinleri değil, çocukları da kapsamıştır. Ashap her yaşta İslam’ı kabul ederek Kur’ân ve sünneti öğrenmişlerdir. Ancak öğrenilenin kalıcılığı bakımından çocukluk dönemindeki eğitim ve öğretimin önemi vurgulanmıştır. Nitekim Hz. Ali ve Hz. Hasan şöyle buyurmuşlardır: “Küçük yaşta öğrenmek taş a nakış yapmak gibidir” (el-Kettâni,1990c: 54). Hz. Peygamber’in (s.a.v.) döneminde Medine’de isimleri ile bilinen (Küttabu Ürve, Küttabu Beni Amr b. Osman,

Küttabu Sahk el-A'rec, Küttabu en-Nasr, Küttabu Al-ı Zeyn, Küttabu Rezin) altı küttabda çocuklara okuma-yazma, Kur'ân ve dini bilgiler öğretilmiştir (es-Samhudi,1984:741-759). Hz. Ali ve İbn Abbas eğitim halkalarında çocuklara Kur'ân ve dini bilgileri öğretmişlerdir (Yurdaydın,1971: 65).

Çocukların eğitimi için ilk program, dönemin gençlerinin iyi bir eğitim düzeyine ulaşması amacıyla Hz. Ömer (r.a.) tarafından hazırlanmıştır. Sonraki halifelerin de uyguladıkları bu programda ağırlıklı olarak, Kur'ân dersleri ile birlikte dilbilgisi, aritmetik ve edebiyat dersleri yer almıştır (Çelebi, 1983: 45). Hz. Ömer (r.a.) Mescid-i Nebevi'nin yanında veya mescidin bazı bölümlerinde çocukların eğitim ve öğretimi için küttablar açtığı gibi eğitim ve öğretimleriyle uğraşan insanlar için de bir miktar ücret tayin etmiştir. Hz. Ömer, Mescid-i Nebevi'nin bünyesinde kültürel eğitim amaçlı "Buteyha/Betiha" denilen bir revak yaptırmış ve burası için şu ifadeyi kullanmıştır: "Kim şamata etmek, şiir okumak ve yüksek sesle konuşmak istiyorsa şu revaka çıksın" (el-Kettâni, 1990c: 111-112).

Bu minval üzere devam eden faaliyetler doğrultusunda gerek Hz. Peygamber (s.a.v.) ve gerekse dört halife döneminde, İslam'ın kabul edildiği her yere Kur'ân öğretmenleri gönderilmiştir. Bu öğretmenler gittikleri bölgelerde ibadet yerlerinde dini bilgileri halka aktarmak için istihdam edilmişlerdir (Canan, 1977: 44; Dündar, 2011: 116). Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından Mus'ab b. Umeyr ve Abdullah b. Ümmü Mektum Medine'ye öğretmen olarak gönderilmişlerdir (İbn Sa'd, ts. : 116). Hz. Ömer (r.a.) tarafından Abdullah b. Mes'ud, Kur'ân'ı öğretmek üzere Küfe'ye gönderilmiştir. Mezopotamya, Suriye, Mısır, Küfe vb. gibi yerlerde birçok sahabe kendi bölgelerindeki mescitlerde öğretime başlamışlardır. Böylece Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde Medine, Mekke, Taif, San'a ve Bahreyn'de başlatılmış bulunan eğitim halkaları, dört halife döneminde geliştirilerek devam etmiştir. Yeni halkalar ise, sahabeler tarafından ya kendi teşebbüsleri ile ya da halifelerin direktifleriyle oluşturulmuştur (Bayraktar, 1994: 94).

Erken İslami dönemde İslam'ın farklı yerlerine görevlendirilen yönetici ve valilerin de büyük çoğunluğu bir tür eğitici işlevini görmüş, maiyetlerindeki eğitici kimseleri koruyup gözetlemişlerdir. Valiler, başta mescitler olmak üzere, ibadet ve öğretim yerleri de temin etmişlerdir. Nitekim Hz. Ömer (r.a.) Ebu Musa el Eş'ari'yi Basra'ya vali tayin ederken, kendisinden, "orada Cuma namazı için bir mescid, kabileler için de ayrı ayrı mescitler yaptırmasını ve Cuma günü herkesin Cuma mescidinde toplanmasını" istemiştir. Böylece Hz. Ömer (r.a.), Basra valisi Ebu Musa'dan istediklerini Küfe valisi Sa'd b. Ebi Vakkas'tan, Suriye valisi Muaviye b. Ebi Süfyan'dan ve Mısır'a valisi Amr b. As'tan da istemiştir (el-Makrizi, t.s. : 246). Dolayısıyla halkın ibadet ve eğitimini dikkate alarak oralarda mescitler kurmalarını istemiştir (Dağ, 1979: 71-74). Gönderdiği bu eğitimci valiler ile birlikte Kur'ân ve dini bilgileri öğretmek üzere bir grup sahabeyi de göndermiştir. Nitekim Küfe'ye Abdullah b. Mesud ve Hz. Ali, Şam'a Ubey b. Ka'b, Basra'ya Enes b. Malik, Humus'a Mikdat b. Evs öğretmen olarak gönderilmiştir (Canan, 1977: 44; Şafak, 1978: 31-35).

İslam'ın ilk yıllarında belli kurallara bağlı mescit-cami, mektep, küttab ve ulema evleri gibi yerlerde yürütülen örgün eğitimin en önemlisi, muhacirlerden oluşan suffa ashabına uygulanmıştır. Suffa ashabı, Allah'ın emirlerini yerine getirmek üzere kendini vakfetmiş geceli-gündüzlü öğrencilerdir (Güç, 1989: 27-36). Hz. Peygamber ve onun görevlendirdiği kişiler Suffa mektebinde öğretmenlik yapmışlardır. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in görevlendirmesiyle Ubbade b. Samit burada okuma-yazmayı (el-Kettâni, 1990a: 48), Abdullah b. Sa'id b. As da hikmeti öğretirken (Subhi, 1981: 12), Abdullah b. Mesud, Übeyy b. Ka'b, Muaz b. Cebel, Ebu Huzeyfe'nin azatlısı Salim vb. de Kur'ân'ı öğretmişlerdir (Köksal, 1994,13). Buradaki eğitim, bir halka kurmak suretiyle gerçekleştirildiğinden "Halaka-ı Tedris" (ders halkası) adıyla anılmıştır (Bayraktar, 1994: 94). Suffa görevlileri, ders halkasına katılanlardan, öğrendiklerini üç kez tekrarlamalarını istemişlerdir. Mescit, cami gibi belirli mekânlarda yürütülen ders halkalarından ayrı olarak, herhangi bir ev, bir ağaç gölgesi gibi belli bir kurala göre işleyişi olmayan yerlerde de eğitim faaliyeti sürdürülmüştür. Hutbeler, mektuplar da bu eğitimin bir

parçası olarak işlev görmüş ve bu eğitimin muhatapları hem çocuklar, hem de yetişkinler olmuştur (Algül, 1986: 190).

Hz. Peygamber (s.a.v.), çok yönlü sürdürülen eğitim ve öğretim faaliyetlerinin düzenli yürütülüp yürütülmediğini denetlemek, varsa problemleri halletmek ve engelleri aşmak için pratik çözümler göstermek, istek ve ihtiyaç halinde yeni yardımcı öğretmenler yollamak, öğretmenlik vazifesini yapanlar arasındaki uyumu sağlamak amacıyla bölgelere serbest denetleyiciler göndermiştir. Bu görevi alanlar, eğitim ve öğretim faaliyetlerini denetlemek üzere mntıklar ve bölgeler arasında gezmişlerdir. Muaz b. Cebel bunlardan biridir (Algül, 1986: 201).

Dört Halife ve özellikle Hz. Ömer döneminde irşat, kılıç ve tebliğ ile yürütülmüş ve çalışmaların tamamı hilafetin denetiminde olmuştur. Nitekim Ebu Muaviye el-Kendi Şam'dan Hz. Ömer'in yanına vardığında Hz. Ömer ona halkın durumunu sormuş ve şu tahminlerde bulunmuştur: "Herhalde adam ürkmüş deve gibi mescide giriyor, kendi kavminin meclisini ve kendisini tanıyan birini görürse yanına oturuyor". Ebu Muaviye el-Kendi; "Hayır, insanlar çeşitli ilim meclisleri oluşturup oturuyorlar," karşılığını verince, Hz. Ömer (r.a.): "Böyle olduğunuz sürece hayır üzere olmaya devam edersiniz," demiştir. Hz. Ali (r.a.) ise, Basra mescidinde ilim halkasına vardığında, mescidin amacına uygun, tasavvuf ilmi konusunda Hasan-ı Basri'nin konuştuğunu görmüş ve tasdik edencesine kendisine müdahale etmeden geri dönmüştür (el-Kettâni, 1990b: 87). Bu denetimin boyutunu en iyi anlatan Hz. Ömer (r.a.)'in şu sözüdür: "Dicle kenarında bir kurt koyunu kapsa, adl-i ilahi onu da Ömer'den sorar" (Ebu'l-Fidai, 1977: 50).

Model Olarak Erken Dönem İslami Eğitim

Bu dönem, sonraki dönemlerde gerçekleştirilecek olan İslami eğitim faaliyetlerini belirleyen dönemdir. Çünkü vahiy bu dönemde başlamış, Hz. Peygamber vahyi bizzat sözleri ve fiilleriyle çevresindekilere öğretmiştir. Hz. Peygamber dönemi ile kendisinden bu eğitimi alan sahabenin çoğunluğunu barındıran dört halife döneminden müteşekkil erken dönem İslami eğitim, bu dönemden sonra eğitim ile ilgili faaliyetlerinde Müslümanlar için referans olmuştur.

Okumaya önem veren İslam Dini'nin peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ilâhî tebliğ görevinin eğitim-öğretimden ibaret olduğu, Kur'ân-ı Kerim'de şöyle ifade edilmiştir: "Kitap ve hikmeti öğreten bir Peygamber göndermekle Allah (c.c.) müminlere büyük bir lütufta bulunmuştur" (Kur'ân-ı Kerim, Al-i İmran; 3/164). Yine Hz. Muhammed (s.a.v.), "Allah (c.c.) beni muallim olarak göndermiştir," (İbn Hanbel, 1949b: 328) ifadesiyle bu husus dile getirmiştir. Böylece dinin ilkelerini açıklayan ve uygulanışını kendi yaşayışı ile gösteren Hz. Peygamber ulaşamadığı topluluklara öğretmenler göndermiş, onlara eğitim öğretim içinde dikkat edeceklerine talimat vermiş, prensipler ortaya koymuştur (Bilgin, 1995: 22). Bu şekilde en yakın yardımcıları okumaya ve eğitime önem veren İslam peygamberinin hayatında ve vefatından sonra, Kur'ân ve sünnet çerçevesinde insanların eğitimine önem verilmiştir. İnsanların eğitimi ile sosyal yaşamında Kur'ân ve sünnet esas alınırken buralarda bulunmayan hükümler hakkında bu iki kaynağın temel düşüncesine uygun ictihatta bulunulmuştur. Dolayısıyla Kur'ân ve sünnette olup zorunluluk ifade etmeyen durumlar değiştirilebilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber döneminde uygulanan ithalattaki gümrük fiyatları Hz. Ömer tarafından indirilmiştir (Hamidullah,1984: 90-91).

Asr-ı Saadet ve dört halife dönemi'nde halkın eğitimine gösterilen titizlik gereği, eğitim ve öğretim faaliyetlerine katılan herkesin dikkati bazı noktalara çekilmiştir. Şöyle ki; İslami eğitimde telkin edilecek konular, sert ve zorlaştırıcı değil; kolaylaştırıcı, ödüllendirici ve teşvik edici bir üslupla ele alınmalıdır. Nitekim Yüce Allah Kur'dan'da; "Rabbinin yoluna hürmetle ve güzel öğütle devam et," buyurur (Kur'ân-ı Kerim, Nahl: 16/125). Hz. Peygamber (s.a.v.), eğitimde kolaylaştırıcı metotlar takip etmeyi, sabrı ve tahammülü teşvik ve tavsiye etmiş; öfkeye ve şiddete yer verilmemesini istemiştir. "Öğretin, kolaylaştırın, zorlaştırmayın, Öfkelendiğiniz zaman susun!" hadisi de bu yönetime en güzel örnektir (İbn Hanbel, 1949a: 239,

283, 365). Bu hadis, günümüz eğitiminin değerini yeni yeni fark ettiği temel ve evrensel bir kural olarak karşımızda durmaktadır.

Hız. Peygamber (s.a.v) sağlığında kendisini yüceltme girişiminde bulunanlara sert tepki göstererek mütevacılığın gereğine vurgu yapmış, gurura sebebiyet veren sözlerden kaçınılması gerektiğine işaret etmiştir. Şöyle ki; Bir adam Hız. Peygamber'e (s.a.v) gelerek ona "Ey Muhammed! Ey efendimiz! Ey efendimizin oğlu! Ey en hayırlımız! Ey en hayırlımızın oğlu," dedikten sonra Hız. Peygamber (s.a.v) hemen ona müdahalede bulunarak şu uyarılarda bulunmuştur: "Ey insanlar sözlerinize dikkat edin ki şeytan sizi tahakkümü altına almasın, ben Allah'ın kulu Muhammed'im, Allah'ın kulu ve elçisiyim, vallahi Allah'ın beni yerleştirdiği konumdan daha fazla yüceltmeye kalkmanız hoşuma gitmez" (İbn Hanbel,1949b: 153). Hız. Ömer (r.a.) da şu ifadelerde bulunmuştur: "İlim öğreniniz ve insanlara öğretiniz, ilim için ağırbaşlılık, sabır ve kararlılığı öğretiniz, kendilerinden öğrendiğiniz ile kendilerine öğrettiğiniz kimselere karşı alçak gönüllü olunuz ve zalim âlimlerden olmayınız. Çünkü o zaman ilminizle cahilliğiniz kalkmamış olur". Hız. Ali (r.a.) ise bu durumu şöyle belirtmiştir: "İlmi öğrenin, onu ağırbaşlılık ve hulum ile güzelleştirin, öğrendiğiniz ve öğrettiğiniz kimselere karşı alçak gönüllü olun, zülüm eden âlimlerden olmayın. Zira batılı işlemeniz haklılığınızı götürmektedir" (İbn Abdî'l-Berr, t.y. : 141).

İslamiyet'te ilme verilen önem noktasında yığınla referans saymak mümkündür. İslam'ın erken döneminde Kur'ân öğretimi ile uğraşılırken sonraki dönemlerde kıraat şekilleri ve yazı biçimi ile uğraşmıştır. Bu da "Hatt-ı Osmanî" veya "Hatt-ı İstılahî" şeklinde oluşmuştur. Daha sonra Kur'ân menşeli diğer dini ilimlerle uğraşmıştır. Nitekim kıraat ilmi ile ilk uğraşan Kasım iken (Akseki, 1957: 30), Siyer-i Nebevi ile ilk uğraşan Hız. Osman'ın oğlu Eban'dır (Canan, 1977: 123).

Tasavvuf konusunda ilk söz söyleyen ise, Hız. Ali'dir. Ondan sonra ilk söz söyleyen ise, Hasan-ı Basri'dir. Kelam ilminin kurucuları ise, Hız. Ömer ve Enes b. Malik'tir. Hız. Peygamber (s.a.v.)'in Muaviye için "Allah'ım ona kitabet ve hesabı öğret, onu azaptan koru," sözü ise Mısır'da Hız. Ömer'e hesap ile ilgili sorularda "Said b. Cübeyr'e sorun çünkü onun hesabı benden daha iyidir," sözü İslam dininin hesap ilmine önem verdiğini göstermektedir. İslam dini, ensab ilmini de nücüm ilmi gibi gerektiği kadar öğrenmeyi emretmiştir. Zira Hız. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Ensabınızı kendisi ile sıla-ı rahimde bulunacağınız ölçüde, yıldızları da karanlıkta yolunuzu bulacağınız kadar öğrenin" (Sakr ve Cevad, 1984: 611). İslam tarihini ilk yazan ise Hız. Ömer'dir. O hilafetinin iki buçuk yılı sonunda Hız. Ali ile yaptığı meşveret neticesinde hicretin on beş senesi için tarih yazmıştır. Uzun çalışmalar sonunda hicretin on yedinci yılında Hız. Ömer devrinde kameri aylara göre hicri takvim kabul edilmiştir (Algül, 1986: 317).

Fethedilen bölgelerin coğrafi özellikleri ile ilgili raporların hazırlanması, coğrafyaya verilen önemi ifade eder. Amr b. As'ın Mısır'ın özellikleri ile ilgili yazdığı mektup bunlardan biridir (Hassan, 1987: 223-224). Dolayısıyla temelde İslam'ın ruhuna ters düşmeyip İslam'dan önce bulunan astronomi, tıp, şiir, ensab vb. gibi ilimlerin yürütülmesine devam edilmiş (el-İbraşi, 1969: 7), bunlar İslam'ın ruhuna ters düşen özelliklerden arındırılarak İslam'a uyarlanmıştır. Nitekim bu anlamda Hassan b. Sabit, İslam şairliğini yaptığı gibi, Abdullah b. Abbas da şiir, neseb ilmi gibi ilimleri bilip İslam'a uygun kullanmıştır (Ahmed Emin,1975: 148). Böylece İslami eğitiminin konusunu; vahiy döneminde tevhidî inanç oluşturmuşken (bu inanç ulûhiyet, vahdaniyet ve risâlet unsurlarından oluşmaktadır), vahiy sonrası dönemde daha çok "tezekki" kavramı çerçevesinde şekillenen ahlâk eğitimi oluşturmuştur. Dolayısıyla İslami eğitim, ele aldığı ilimleri de tevhid ve ahlâk çerçevesinde değerlendirmiştir.

Erken dönemdeki eğitim ve öğretim faaliyetleri sonraki dönemlerin dini eğitim ve ilimlere kaynaklık etmiştir. Dolayısıyla dini eğitim faaliyetleri, öncelik sırasına göre bir süreçten diğer bir sürece geçmesi, yukarıda belirtilen İslam'ın erken dönemlerindeki dini eğitim faaliyetlerine dayanmıştır (Sarıkaya, 1997: 193). Aynı zamanda ilmi birikimleri ve uygulamalarıyla İslam dininin öğretimine kaynaklık eden sahabe ve tabiin, dini eğitim

uygulamalarıyla hem sosyal, hem de dini alanda modellik etmişlerdir. Hadis yazımında Hz. Ali, oğlu Hasan, İbnu Ömer, Enes b. Malik, Cabir, İbnu Abbas, Said b. Cübeyr, Hasan el-Basri, Atâ ve Ömer b. Abdülaziz öne çıkmaktadırlar (Kettani, 1990c: 3, 66). Fıkıhta ise; Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b. Mesud, Übeyy b. Ka'b, Zeyd b. Sabit ve Ebu Musa el-Eş'ari öne çıkmaktadırlar (Danışman, 1968: 288). Tefsirde ise; Dört büyük halife, İbnu Mesud, İbnu Abbas, Übeyy b. Ka'b, Zeyd b. Sabit, Ebu Musa el-Eş'ari, Abdullah b. Zübeyr, Enes b. Malik, Abdullah b. Ömer, Cabir b. Abdillah, Abdullah b. Amr b. As ve Hz. Âişe öne çıkmaktadırlar (el-Katan, 1993: 336-340). Başlangıçta Allah (c.c.) yolunda cihatla uğraşmaktan zaman bulamayan Müslümanlar, fetihlerden sonra sanat yapılarıyla tanışıp sanat ve mimarinin ilk örneklerini camiler üzerinde göstermişlerdir. Hz. Ömer (r.a.), kendi döneminde fetihler sonrası öğrenilen şehir mimarisi örneklerini Mekke ve Medine'de uygulamıştır. Hz. Osman döneminde ise büyük evler ve savunmaya dönük surlar yaptırılmıştır (Hassan, 1987: 223-224).

Sonradan kurulan birçok İslam devletinde faaliyet gösteren eğitim kurumlarında bilim tarihinde önemli yer edinmiş birçok bilim adamı yetişmiş ve bunların elinden birçok buluş insanlığın hizmetine sunulmuştur. İslam bilim tarihinin sayfaları, Müslüman bilim adamlarının imzasını taşıyan birçok değerli buluş, yayın ve bilimsel bilgi ile yüklüdür. Eyyûbiler döneminde Abdullatif el-Bağdadi anatomi sahasında Galen'in altçene kemiğinin iki kemikten ibaret olduğu bulgusunu çürütmüş ve onun tek kemik olduğunu tespit etmiştir (Köker, 1992: 3). Ed-Dahvar, tıpta dönemin en büyük yeniliği olan ruh hastalarını ilaçla tedavi etmiştir (İbn Ebi Useybia, 1882: 242-243). Reşiduddin es-Suri ve İbn el-Baytar botanik alanında orijinal araştırmalar yapmışlar ve bilinen 1400 tıbbi ilaçtan 300'den fazlasının isimlerini, ilk defa İbn el-Baytar yazdığı kitabında belirtmiştir (Şeşen, 1987: 428).

İslam'da eğitimin kurumsallaşması, erken dönemdeki birçok bireysel çabadan sonra gerçekleşmiştir. Eğitim ve öğretimin bir devlet sistemi olarak benimsenmesi Hz. Ömer ve sonraki döneme rastlamaktadır. Eğitim iradeyi, öğretim duygu ve düşünceleri tanzim eder (Varış, 1988: 19; Bayraktar, 1994: 19-20). Eğitimin amacı, neslin ruhi ve bedeni açıdan topluma yararlı olabilecek biçimde yetiştirmektir. Zira eğitimin gücüne inanan pedagoglar, ideal insanın ancak eğitimle yetişebileceğini ileri sürmüşlerdir (Kanad, 1977: 30). Dini eğitim, insanın doğuştan getirdiği istidat ve kabiliyetleri, ilahi öğretiler doğrultusunda geliştirir. Yani kulu, dini ve dünyevi vazifelerini hakkıyla yerine getirebilecek bir hale ulaştırma çabasıdır (Ayhan, 1988: 9-10). İslami eğitimde amaç, batıdaki gibi sadece seküler bir dünya için iyi vatandaş yetiştirmek değil, nihayetinde "kâmil insan"a giden yolu aramaktır (Bayraktar, 1994: 15-18; Kutub, 1975: 19).

Din eğitiminin verilmesi, dini kişiliğin kazandırılması demektir. Bu işi yapanlar, ailede anne-baba, okulda din dersi öğretmenleri, camilerde din görevlileridir. Din ve eğitim olayı olarak ele alındıklarında, ikisinin de insanla başladığı öne sürülebilir. Bununla birlikte dinin ve eğitimin kendisi üzerinde düşünmenin, din eğitiminin bilimselleşmesinin ancak 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başının ürünü olduğunu söyleyebiliriz. Eğitim bilimi ile modern anlamda teknolojinin kurulması neticesinde din eğitimi problem olarak ele alınmıştır. Din eğitimi çalışmalarında her iki bilimin imkânlarından yararlanılmıştır (Bilgin, 1981: 469-483).

Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde olduğu gibi dört halife döneminde de adli hükümler ile nikâh işleri mescitlerde yürütülmüştür. Nitekim Ka'b'ın, İbn-i ebi Hadred'e olan borcunu istemesinden aralarında çıkan münakaşayı, Hz. Peygamber (s.a.v.) mescitte çözmüştür. O devlet işlerini mescitte yürütmüş, minberden dini ve siyasi meseleleri açıklamıştır. Hülefa-i Raşidin, kendi dönemlerinde ahab-ı kiramın büyükleri ile Medine'nin ileri gelenleri ve kabile reislerinden müteşekkil bir şura meclisini Mescid-i Nebevi'de toplayıp devlet işlerini burada karara bağlamışlardır. Hz. Ömer (r.a) döneminde fethedilen Mısır'da ilk adli uygulama Amr Camii'nde görülmüştür. Bazı bölgelerde nikâh akdi veya feshi yine camilerde olmuştur. Hülefa-i Raşidin, davaları karara bağlamak için camide oturmuşlardır. Hz. Ömer, Ebu Musa'nın camide değil, evinde davalara baktığı için onun evini yıktırması ve Ebu Musa bir daha yapmamak üzere Hz. Ömer'den af dilemiştir. Bu durumda mescitler, ibadetlerin yanında sosyal dayanışma müessesesi olarak insanların bütünleşmesi ile kaynaşmasını sağlamıştır. Bu da,

İslam'da din ve devletin birbirinden ayrı olmadığını, aksine iç içe olduğunu göstermektedir (el-Kettâni, 1990b: 31). Bu dönemde din için eğitim anlayışı söz konusudur. Yani verilen eğitimin ağırlığı din ile ilgilidir. Din ile doğrudan alakalı olmayan eğitimin amacı ise yine dindir (Çelik, 2001: 10).

İslam'ın erken dönemlerinde düzenli eğitim kurumları bulunmadığı için eğitim daha çok hayatın içinde varlığını sürdürmüştür. Nitekim bilime ve bilgiye önem veren İslam, hayatın her alanında bunun uygulamasını istemiştir. Örneğin gerek Hz. Ömer ve gerekse Hz. Ali ticaretle uğraşmanın mutlaka bu konuda bilgi sahibi olmayı gerektirdiğini vurgulamışlar, aksi takdirde "faize bulaşma kaçınılmaz olur" uyarısında bulunmuşlardır (el-Kettâni, 1990b: 251-255).

Erken dönem İslami eğitim, sadece inanç boyutu ile ilgili değildir. Hayatın tüm alanları ile ilgilidir. Ayrıca bu dönemde eğitim için din anlayışı yerine din için eğitim anlayışı mevcuttur. Yani din sadece kültür unsurlarından biri olarak verilmemektedir (Çelik, 2001: 10). Erken dönem İslami eğitim, iç dünyası açısından huzurlu, toplumsal ilişkileri açısından da uyumlu fertler yetiştirmektedir. Yaratıcısının düsturuyla eğitilen ve buna göre şekillenen şahıslar, elbette ki daha mutlu ve uyumlu olacaktır. Çünkü Sanî'den sanatını daha iyi bilen olmadığı gibi, ondan daha iyi düzenleyen ve programlayan da olamaz.

SONUÇ

Asr-ı Saadet ile dört halife dönemini kapsayan erken dönem İslami eğitim, İslam dini esaslarına göre şekillenmiştir. Erken dönem İslami eğitim, bireyi her iki dünyada mutlu etmeyi tüm programının omurgası haline getirmiştir.

Asr-ı Saadet'ten dört halife dönemine intikal eden mescitler, kütüphaneler ve evler bu dönemde fonksiyonlarını artırarak faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bu dönemde Kur'an merkezli olarak yürütülen eğitim ve öğretim faaliyetleri; okuma-yazma, tefsir, hadis, fıkıh, sanat, edebiyat, astronomi, tıp ve ticaret gibi alanlarda gerçekleşmiştir. Burada uygulanan metotta söz ve amel birliği içinde telkin edilecek konular (ibadet, ilim, ahlâk, ticaret ve ziraat, iktisat ve tasarruf, birey ve toplum refahı) hürmetle, güzel öğütlerle ve güler yüzle aktarılmıştır.

Erken dönemde dini, sosyal ve kültürel faaliyetler İslami sahada müesseseleşmiştir. Bu müesseseleşme çerçevesinde herkes öğrendiğini başkalarına öğretmekle sorumlu tutulmuştur. Buna resmi değil dini ve vicdani bir anlam yüklenmiştir.

KAYNAKÇA

- Abdu't-Tevvab, Selahaddin Muhammed (1989). *el-Edebu'l-İslâmiyye fi Asrihi'l-Evvel*, Kahire: Daru'l-Kutub.
- Ahmed Emin (1932). *Duhâl-İslâm II*. Kahire: Mektebetu'n-Nehdetu'l-Mısıriyye.
- Ahmed Emin, (1975). *Fecru'l-İslam*. Beyrut: Daru'l-Kutub.
- Afzalurrahman (1996). *Siret Ansiklopedisi IV*. (Terc.: Kenan Dönmez). İstanbul: İnkılab Yayınları.
- AKSEKİ, A. H. (1957). *İslam Dini, İtikat, İbadet Ahlâk*. Ankara: Nur Yayınları.
- ALGÜL, H. (1986). *İslâm Tarihi II*. İstanbul: Gonca Yayınevi.
- AYHAN, Halis (1988). *Din Eğitimi ve Öğretimi (İmân-İbâdet)*. Ankara: Diyanet Yayınları.
- BAYRAKLI, Bayraktar (1989). *İslamda Eğitim*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- BAYRAKTAR, M. F. (1994). *İslam Eğitiminde Öğretmen -Öğrenci Münasebetleri*. İstanbul: MÜİFV Yayınları.
- BİLGİN, B. (1995). *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*. Ankara: Yeni Çizgi Yayınları.
- BİLGİN, B. (1981). "Din eğitiminin genel eğitimdeki yeri". *AÜİFD*. 24 (1): 469-483.
- Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b.İsmail el-Buhari (t.y.). *Sahihu'l-Buhari I*. İstanbul: Mektebetu'l-İslami.
- CANAN, Mehmet Zeki (1977). *İslam Tarihi (Cahiliyye Devri, Siyer-i Nebi, Halifeler Devri) I*. İstanbul: Yelken Matbaası.
- ÇELEBİ, A. (1983). *İslâm'da Eğitim-Öğretim Tarihi*. (Terc.: Ali Yardım). İstanbul: Damla Yayınevi.
- ÇELİK, A. (2001). *Din Eğitimize Tarihsel Yaklaşım*. Erzurum: EKEV Yayınları.
- DAĞ, M. Hifzu'r-Rahman Raşid Öymen. (1974). *İslâm Eğitim Tarihi*. Ankara: MEB Yayınevi.
- DANIŞMAN, Zuhuri (1968). *Büyük İslam Tarihi III*. İstanbul: Danışman Yayınları.
- DÜNDAR, Mahmut (2011). *İlk Dönem İslami Eğitim-Öğretim Faaliyetleri*. İstanbul: İsrak Yayınları.
- FAYDA, Mustafa (1992). "Bedir Gazvesi" Maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi V*. İstanbul: TDV Yayınları. 326-327.
- Ebu'l-Fidai, İsmail b.Kesir (1977). *el-Bidaye ve'n-Nihaye I*. Beyrut: Mektebetu'l-Mea'rif.
- GÖZÜTOK, Şakir (2002). *İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları.

- GÜÇ, Ahmet (1989). "Fonksiyonları Açısından Hz. Peygamber Dönemine Mescit ve Günümüze Getirdiği Değerler". *Diyanet Dergisi*. C. XXV. s.27-36.
- el-Haderî, eş-Şeyh Muhammed (1989). *İtmânu'l-Vefa fî Sireti'l-Hulefâ'*. Beyrut: Daru İbn Kesir.
- HAMİDULLAH, M. (1984). *İslâm Müesseselerine Giriş*. (Terc.: İ. Süreyya Sırma). İstanbul: Bir Yayınevi.
- HASSAN, İ. H. (1987). *İslâm Tarihi II*. (Terc.: İsmail Yiğit-Sadrettin Gümüş). İstanbul: Kayhan Yayınları.
- EL-İBRAŞİ, Muhammed Atiye (1969). *et-Terbiyetu'l-İslamiyye ve Felasifetuha*. (Terc.: Hüseyin Varol). İstanbul: Gonca Yayınları.
- İbn Abdî'l-Berr, Ebu Ömer Yusuf b. Abdillâh en-Nemeri (t.y.). *Camiu-u Beyani'l-İlmi ve Fadlihi*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Ebi Useybia, Muvafikuddin Ebu Abbas Ahmed b. Kasım (1882). *Uyunu'l-Enba fî Tabakati'l-Etîbba II*. Kahire: Daru'l-Kutubi'l-Misriyye.
- İbn Hallikân (1949). *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâ'u Ebnâ'i'z-Zamân II*. (thk. İhsan Abbas). Beyrut: Daru Sadır.
- İbn Hanbel, A. (1949a). *Müsned I*. Kahire: Daru'l-Maarif.
- İbn Hanbel, A. (1949b). *Müsned III*. Kahire: Daru'l-Maarif.
- İbn Hanbel, A. (1949c). *Müsned IV*. Kahire: Daru'l-Maarif.
- İbn Hanbel, A. (1949d). *Müsned V*. Kahire: Daru'l-Maarif.
- İbnu'l-Kayyim Muhammed b. Ebi Bekr (1991). *İ'lâmu'l-Muvakkî'in I*, Riyad: Daru'l-Ibu'l Cevzi.
- İbn Sa'd, Muhammed (t.s.). *Tabakatu'l-Kübrâ III*. Beyrut: Daru'l-Fikir.
- KANAD, H. Fikret (1977). *Kısaltılmış Pedagoji*. İstanbul: MEB Yayınları.
- KAZICI, Ziya (1995). *Ana hatlarıyla İslâm Eğitim Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- EL-KATAN, Mennâ Halil (1993). *Mebâhisun fi Ulumi'l-Kur'ân*. Beyrut: Daru'l-Fikir.
- el-Kettâni Muhammed Abdulhay b. Abdülkebir (1990a). *et-Terâtibu'l-İdâriyye I*. (Terc.: Ahmet Özel). İstanbul: İz Yayıncılık.
- el-Kettâni Muhammed Abdulhay b. Abdülkebir (1990b). *et-Terâtibu'l-İdâriyye II*. (Terc.: Ahmet Özel). İstanbul: İz Yayıncılık.
- el-Kettâni Muhammed Abdulhay b. Abdülkebir (1990c). *et-Terâtibu'l-İdâriyye III*. (Terc.: Ahmet Özel). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Köker, A. Hulusi (1992). "Abdullatif Bağdadî'nin Hayati ve Tıbbi Eserleri". *Abdullatif Bağdadî Kongresi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü.
- KÖKSAL, M. A. (1994). *Kitap ve Sünnet*. Ankara: TDV Yayınları.
- Kur'ân-ı Kerim, Âl-i İmrân 3 / 164.
- Kur'ân-ı Kerim, Nahl 16 / 125.
- EL-MAKRİZİ, Takiyuddin Ebu Abbas (t.s.). *el-Mevâiz ve'l-İ'tibar bi Zikri'l-Hitâi ve'l-Asar*. Beyrut: Daru Sadır.
- Muhammed Kutub (1975). *İslâm Terbiye Metodu ve Ahlak Sistemi*. (Çev: Ali Özek). İstanbul: Hisar Yayınları.
- Müslim, Ebu Hüseyin b. Haccac el-Kuşeyri en-Neysaburi (1972a). *Sahihu'l-Müslim III*. Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi.
- Müslim, Ebu Hüseyin b. Haccac el-Kuşeyri en-Neysaburi (1972b). *Sahihu'l-Müslim IV*. Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi.
- PAUL, Bergevin-Dwight Morris, Robert M. Smith (1971). *Halk Eğitimi Metotları* (Çev: Müslim Pekköz). Ankara: MEB Yayınları.
- SAKR, A. A. ve A. A. Cevad (1984). *Camiul Hadis III*. Kahire: Daru'l-Fikr.
- es-Samhudi, Nuru'd-Din Ali b. Ahmed (1984). *Vefau'l-Vefa bi Ahbari Dari'l-Mustafa II* (Tah: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid). Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi.
- SARIKAYA, Y. (1997). *Medreseler ve Modernleşme*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- SELLÂM, Eymen Şâhin (1999). *el-Medârisu'l-İslâmiyye fî Mısır fi'l-'Asri'l-Eyyûbi ve Devruhâ fî Neşri'l-Mezhebi's-Sunnî* (Basılmamış Doktora Tezi). Tanta: Tanta Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
- SUBHÎ, Salih (1981). *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları* (Terc: M. Yaşar Kandemir). Ankara: Diyanet Yayınları.
- es-Suyuti, Celaluddin Abdurrahman (1983). *el-Lâli'l-Mesnu'a fî Ahdi'l-Mevdu'a I*, Beyrut: Daru'l-Ma'rife.
- ŞAFAK, Ali (1978). *İslâm Hukuku Tedvini*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- ŞEŞEN, Ramazan (1987). *Selahaddin Eyyûbi ve Devlet*. İstanbul: Çağ Yayınları
- Taberani, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed (1985a). *el-Mu'cemu'l-Kebir XII* (Tah: Hamdi Abdulmacit es-Silfi). Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi.
- Taberani, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed (1985b). *el-Mu'cemu'l-Kebir XVII* (Tah: Hamdi Abdulmacit es-Silfi). Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi.
- Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa (t.y.). *Sünenü't-Tirmizi IV*. (Tah.: Ahmed Muhammed Şakir). Beyrut: Daru't-Turasi'l-İlmiyye.
- VARIŞ, Fatma (1988). *Eğitim Bilimine Giriş*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basım Evi.
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, (1992). *Hak Dini Kur'ân Dili I*. (Sadeleştiren: İsmail Karaçam vd.). İstanbul: Azim Yayınları.
- YILDIZ, H. D. (1992). *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi II*. İstanbul: Çağ Yayınları.
- YILDIZ, İlhan (1998). "Hz. Peygamber'in Mekke Dönemi Yaygın Eğitim Çalışmaları". *Yüziüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Sayı:2. s.301-335.
- YURDAYDIN, Hüseyin G. (1971). *İslâm Tarihi Dersleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.